

**ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ПОЛКІВ ГЕТЬМАНЩИНИ У ФОНДАХ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У М. КИЄВІ
(НА МАТЕРІАЛАХ КИЇВСЬКОГО ПОЛКУ)**

На основі фондів Центрального державного історичного архіву в м. Києві проаналізовано історичні джерела до історії вивчення козацьких полків періоду Гетьманщини.

Ключові слова: архів, документи фондів, козацький полк, Гетьманщина, козацька полкова старшина.

Метою даної наукової статті є характеристика фондів Центрального державного історичного архіву стосовно вивчення персонального складу козацьких полків України-Гетьманщини.

Варто зазначити, що у сучасній джерелознавчій базі окремі групи архівних документів стосовно періоду Гетьманщини, вже опубліковані сучасними дослідниками Ю.Мициком [1], М. Крикуном [2], В.Ринсевичем [3], Р.Швидьком [4] та ін.

Отже, найбільш значиму для розробки історії полків Гетьманщини групу джерел становлять архівні документи. В Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІА України) вони зосереджені у фондах як безпосередньо присвячених кожному полку, так і загальнодержавних фондах.

До перших, тобто цільових фондів, які стосуються лише історії Київського полку відносяться фонд 63 «Київська полкова канцелярія», де зосереджено 185 справ, що висвітлюють 1724 – 1781 рр., фонд 64 «Сотенні канцелярії» зберігає 34 справи Моровської сотенної канцелярії 1756 – 1781 рр., Остерської сотенної канцелярії 6 справ, які охоплюють 1727–1771 рр., 3 справи Бобровицької 1767 – 1783 рр., 2 справи Кобизької сотні 1765 і 1781 рр., 1 справу Носівської сотенної канцелярії 1736 р., фонд 65 «Київський полковий суд» має 35 справ 1742 – 1769 рр., фонд 811 «Київської полкової рахункової комісії» – 26 справ 1745–1775 рр.

Загальнодержавні установи також накопичували матеріали, що містять цінну інформацію щодо Київського полку часів Гетьманщини і зосереджені: фонд 51 «Генеральна військова канцелярія» (1656 – 1765), фонд 52 «Генеральна скарбова канцелярія» 1727 – 1781 рр. В останньому фонді маємо інформацію про дозорців індукативного збору (Богданович [5, арк. 1]), відкупщиків Кирила Гульченка (1740 [6, арк. 1]), Леонтія Крупеника, Якіма Кладиногу (1741); фонд 56 «Генеральний військовий суд» з 4002 справами 1708 – 1786 рр.; фонд 190 «Генеральна скарбова канцелярія» 816 справ 1723 – 1781 рр.; фонд 1501 «Похідна Генеральна військова канцелярія» (1734 – 1741), (1750 – 1764), Канцелярія гетьмана К.Р.Розумовського 4245 справ 1750 – 1764 рр. Матеріали цих фондів дозволили здійснити дослідження на широкому загальнодержавному фоні. Велика кількість статистичних матеріалів збереглося у 57 фонді «Генеральний опис Лівобережної України», до складу якого входить 971 справа й охоплює 1765 – 1769 рр.

Варто використати матеріали фонду 53 «І Малоросійська колегія», у якому збереглися 1132 справи 1722 – 1727 рр. Матеріали фонду «Другої Малоросійської колегії» (ф. 54) 17978 справ 1764 – 1766 рр. характеризують становище козаків та старшини полку на час ліквідації автономії Лівобережної України та реорганізації козацьких полків. До них варто додати матеріали фонду 55 «Канцелярія міністерського правління» (648 справ 1733 – 1750 рр.). Це фонди установ, які були спеціально утворені для керівництва козацтвом Гетьманщини і представляли імперські органи.

Документи фондів російських установ на території Гетьманщини: ф. 59 «Київська губернська канцелярія», 9996 справ 1709 – 1781 рр.; ф. 193 «Київське намісницьке правління», 7199 справ 1782 – 1799 рр.; ф. 246 «Військово-похідна канцелярія фельдмаршала П.Румянцева–Задунайського»; ф. 763 «Канцелярія малоросійського генерал-губернатора Румянцева–Задунайського», 2081 справа 1764 – 1796 рр.

Додаткову інформацію можна отримати у фондах духовних установ: «Київська духовна консисторія» (ф. 127), «Переяславско-Бориспольская духовная концистория» (ф. 990).

Колекції документів різних історичних організацій, які займалися їх збором пізніше, також мають окремі документи стосовно історії Київського полку. Серед джерел з таких фондів

маємо фонд 220 «Колекція документів Київської археографічної комісії», 550 справ 1369 – 1897 рр.; фонд 222 «Колекція документів Київського історичного товариства Нестора-Літописця», 344 справи 1605 – 1892 рр.; фонд 223 «Колекція «Серія Б»», 303 справи 1553 – 1874 рр.; фонд 1330 «Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648 – 1654 рр.)», 350 справ 1648 – 1657 рр. З фамільних фондів проблеми стосуються документи Ханенків (Ф. 983).

Цінний фактичний матеріал було віднайдено в колекції мікрофільмів, зокрема, у фонді КМФ – 7, де містяться мікрофільмовані документи і матеріали з історії України за 1522 – 1712 рр. із фондів Російського державного архіву давніх актів (м. Москва). Доповнюють матеріали цього фонду ще два фонди: КМФ – 9 «Документы и материалы по истории Украины из фондов и коллекций рукописного отделения Института истории АН России», і КМФ – 31 «Документы и материалы по истории Украины из фондов отдела рукописей Государственной Публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова–Щедрина».

Документальні джерела маємо розділити на директивно-розпорядчу і виконавчу, засвідчувальну, статутну, обліково-статистичну та інформаційно-публікаторську документацію. Поєднання архівних матеріалів з опублікованими документами та науковими працями суттєво розширює джерельну базу пропонованої статті і дозволило вирішити завдання, які поставив перед собою автор.

До першої групи належать універсали, укази, накази, ордери, інструкції, резолюції гетьманів. Публікація універсалів стала помітним явищем [7, арк. 1]. Серед них варто відзначити універсал гетьмана Ю.Хмельницького остерському козаку П.Беремицькому на спадкові землі, універсал Павла Скоропадського від 28 жовтня 1712 р. Павлу Лясковському на підтвердження за ним куплених с. Ставицьке Козелецької сотні Київського полку, копії універсалів 1733 р. гетьмана Д.Апостола про збір 205 коней в селах, містечках і містах Київського полку для полків українського корпусу команди генерала Вейсбаха, наказ 1757 р. гетьмана Розумовського київському полковнику Дарагану про заготівлю провіанту і фуражу для військ дивізії генерала Салтыкова [8].

Документація військово-адміністративного характеру з підгруп: військових, проїжджих («глейти»), судових. Найбільшу цінність для нашого дослідження складають останні. Суперечки за майнові володіння також дають значний інформативний матеріал відносно козацької старшини. Так, суперечки між Києво-Флорівським монастирем і бориспільським сотником Афендиком за земельні володіння в 1766 – 1767 рр., між Києво-Печерською лаврою і Степаном Чечугою за млини на р. Острі в 1768 та 1775 рр. розглядав Генеральний військовий суд. У фонді полкової канцелярії також зберігаються подібні справи. Наприклад, справа про суперечку за млин між Києво-Печерським монастирем і козаком с. Вешнівки Трохименком у 1741–1742 рр. У фонді «Київський полковий суд» збереглися рішення цього суду 1742–1741 рр., «определение» суда про заснування згідно універсалу гетьмана в Київському полку двох підкоморних земських судів і про розподіл Київського полку на два повіти [9, арк. 8].

Акти щодо стану міст, торгівельно-ремісничого населення знаходимо у фонді «Генеральна скарбова канцелярія», де збереглася справа «Книга запису збору натуральних і грошових податків в Київському полку за 1750 р.», а також інформація про збір винокурного збору у Кобизькій, Носівській сотнях 1750 р., з винокурених котлів в полку 1751 р., грошового збору у Бобровиці 1751 – 1752 рр., торгового податку у м. Броварах, Гоголівській, Козелецькій, Носівській, Кобизької, Остерської [10, арк. 34] сотень 1751 р. Опис 3 цього фонду стосується канцелярії зборів, де збереглася унікальна книга, яка є фундаментальним додатком до Генерального слідства про маєтності – «Книга Київського полка разных сотен о приходе в казну денег и провианта в майской и сентябрьской третях, и при них реестр насколько и накаякия имения» 1729 р. Кількість млинів у Київському полку зафіксована у справах по 1744 і 1768 р. Вагому інформацію несуть купчі, серед яких збереглися документи на продаж земель старшиною та козаками Носівської сотні протягом 25 років (1724–1749 рр.), купчі жителів Кобизької сотні місцевому сотнику Семену Мандриці на ґрунти 1730–1748 рр., копії купчих мешканців сіл Бобровицької сотні 1742 р. [11, с. 63]

Акти, що затверджували систему економічного примусу безпосереднього виробника, зосереджені у фонді «Київської полкової рахункової комісії», де збереглися документи щодо збору податків сотенними зборщиками з підданих в маєтках, посполитих і підсусідків, грошового, винокурного, торгівельного податків, порцій і рацій, збору провіанту [12, арк. 76].

Універсали генеральної старшини та накази та ордери центральних установ доповнюють гетьманські документи. У фонді «Колекція Київського університету» Інституту рукописів збереглися підбірки указів ГВК (червень – грудень 1722 р., 1723 р., 1724 р., 1726 р., 23 січня – 26 жовтня 1727 р.). 1 березня 1738 р. ГВК розглядала справу про надання універсалу Йосипу Ситенському на посаду другого осавулу, надану йому ще у 1736 р. Укази ГВК збереглися за 1746, 1758 р. Ордер МК Київській полковій канцелярії про введення на кордоні додаткових караулів у зв'язку з епідемією, що розпочалася у 1769 р. До цієї ж групи джерел належить «Определение Малороссийской коллегии за август 1769 г.» [13, арк. 16].

Наступною групою джерел є універсали полковників. У 165-му фонді ЦДІА України збереглися універсали полковників: 3 універсали і 2 накази київських полковників, серед яких три оригінали полковничих універсалів Козелецькому Георгіївському монастирю, опубліковані В.Ринсевичем [14, арк. 33].

Полковничі універсали доповнюють накази та ордери полкових установ. Серед них відзначимо такі справи як «Копии указов канцелярии Остерскому и Моровскому сотникам о покупке у мещан волов 1739 р.» [15, арк. 70], «Указы канцелярии полковому сотнику Барановскому о проведении переписи дворов в Гоголевской и Киевской сотнях. 1749–1750», «Ордера канцелярии сотенным правлениям за январь – октябрь 1755 р.» [16, арк. 34]. «Указ канцелярии о присвоении звания значкового товарища козелецкому жителю Гриневицу Ф. с приложением сказки о прохождении им службы в 1760 – 1762», «Копия указа канцелярии о присвоении звания значкового товарища Солонине И. с приложением сказки о прохождении им службы. 1760» [17, арк. 8]. Завершають директивно-розпорядчу документацію накази сотників.

Виконавчу документацію складають такі види джерел як донесення, рапорти, іменні списки, чолобитні, прохання, відповіді.

Донесення мали різних адресатів і різне джерело походження. Наприклад, Козелецька сотенна і Київська полкова канцелярії у 1739 р. доносили слідчій комісії генерал-аншефа Олександра Румянцева про скуповування старшиною козацьких ґрунтів, вирубування лісів, привернення козаків у підданство та зловживання, а козаки Кобищанської сотні доносили в Генеральний військовий суд про використання їх місцевим сотником Симонтовським на приватних роботах 22 травня 1767 р. [18, арк. 4].

З іменних списків, які зберегли найбільшу інформативність відзначимо наступні: «Именные списки выборных казаков с указанием количества их дворов. 1765.», «Послужные списки служащих Киевской полковой канцелярии. 1774 – 1775», «Послужные списки чиновников Козелецкого, Остерского земских судов, Киевского градского суда и Киевской счетной комиссии. Январь 1776 р.», «Послужные списки бунчуковых, войсковых товарищей и других чинов Киевского полка. 8.01.1776.», «Послужные списки войсковых, бунчуковых, писарей, обозных и других старшин Киевского полка. 29.10.1776.» [19, арк. 23].

Чолобитні відомі як колективні, так і індивідуальні. До перших із них віднесені чолобитні 13 вересня 1722 р. і Коломацькі чолобитні 1 жовтня 1723 р. До других – чолобитна царю київського полковника Антіна Ждановича 1656 р. з приводу розорення литовцями міст Київського полку, чолобитна запорозьких козаків Петра Негрулі і Федора Галагана про призначення (першого) київським полковим хорунжим та про надання (останньому) охоронного листа в нагороду за 4-річну службу провідниками російської армії від 21 листопаду 1739 р. [20, арк. 12]. Особливо багато чолобитних у фонді «Генеральний військовий суд», де збереглися справи «По челобитной вдовы Евдокии, жены убиенного Ивана Лоленка на сотника носовского Карпа Шаулу за битие ее и мужа ее до смерти и о забытии в ножные и ручные колодки неведомо за что и за содержание под караулом. 1750» [21, арк. 54], «Челобитная казачьей вдовы Марии Филипихи о не принятии в полковом Киевском суде никакого судебного производства по челобитной ее на сотника носовского Карпа Шаулы за сруб ее гая и проч. 1749», «По челобитной жительки кобижанской Марии Остапихи Чернявской с сынами ее Степаном и Игнатом на городского атамана Федора Шелеста о содержании их напрасно под караулом. 1753» [22, арк. 15]. Чолобитна купця Ніжина Івлянки про наїзд носівського сотника К.Шаули на хутір і захоплення хідоби у 1740 р. збереглася у фонді полкової канцелярії [23, арк. 19]. Додає чолобитних і фонд «Київського полкового суду», де знаходяться справи «По челобитию казака Остерской сотни Стефана Петренка на обозного Андрея Шаулу о завладении пахотного грунта под селом Пархимовом лежащего и о прибитии з его Петренка гаю дубов и о зрубании дубров и також о покошении на его лузе сена возов на сорок и о употреблении им же обозным себе. 1743.» [24, арк. 11], «Дело поточное по челобитной

Наукові записки

.....
наместника остерського Онуфрія Журавського о завладении полковником Петровым нераздельным наследным именем, часть которого принадлежит жене Журавского. 1748», «по челобитной Ивана Танского о завладении напрасно остерским отаманом Иваном Дворецким мельницею. 1748» [25, арк. 16].

З відповідей цінність для нашого дослідження мають «Показание» від 6 січня 1665 р., надане в Малоросійському приказі полковником Андрієм Гамонтеном [26, арк. 109].

Засвідчувальна документація формується з атестатів, паспортів, подорожніх, свідоцтв, білетів, розписок, підписок, відписок, довідок, векселів, квитанцій, заповітів, ухвал.

З підписок використаний документ від 11 серпня 1690 р., коли Трохим Підтереб дав підписку Братському монастирю, зобов'язуючись не мати претензій на карпилівський млин на р. Лутавці, з квитанцій – «квитанции о получении жалования старшиною за войсковую службу в 1746 – 1748 р.». Більш широко використовуються відписки. Серед тих, які мають найбільшу інформативність відзначимо такі відписки: 28.10.1657 р. Отписка Київського воеводи Андрея Бутурлина о перебуванні в Киев гетмана Войска Запорожского Ивана Выговского, 1657.10. – 3.12. Отписки Київського воеводи Андрея Бутурлина, 10.1664. Отписка царю боярина и воеводи П.Шереметева, 30.04.1665 отписка к царю киев. Воеводи Ивана Чаадаева, 27.06.1665. Отписка к царю воеводи кн. Никиты Львова и Дениса Савлукова, 12.04.1669. Отписка к царю боярина Петра Шеереметьева, 6.06.1669. Отписка к царю из Киева воеводи кн. Козловского о побегах из Киева ратных людей¹ [27, арк. 87].

Із заповітів джерельну базу дослідження склали три духівниці (протоієрея Григорія Софоновича, протопопа остерського від 24 листопада 1705 р., отамана полкової артилерії Семена Соболевського від 1746 р., Сергія Солонини від 1738 р. [28, арк. 98]).

Таке джерело як ухвали є складовою протоколу засідання Київської полкової канцелярії про стягнення грошей від 6 червня 1751 р. та рішення сотенного бобровицького суду в справі про воровство Тимушем Стукало двох колес від возу Василя Щербини від 18 січня 1711 р. [29, арк. 25].

Статутну документацію складають зобов'язання і правила. Про зобов'язання перед Братським монастирем 11 серпня 1690 р. Трохима Підтереба йшлося вище. До правил відносимо інструкції послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1664 року, на варшавський сейм 1666 року, на елекційний та коронаційний сейми 1669 року, а також інструкцію «канцелярии и ведомость о сборе денег с крестьян, козаков, подпомощником для уплаты жалования сотенным и полковым служащим. 1746» [30, арк. 37].

Обліково-статистична документація збереглася у вигляді відомостей, переписів і реєстрів, описів, журналів.

Історія полку достатньо добре документована відомостями. Серед них відомості і особистий табель полкових канцелярій Лівобережної України про значкових товаришів і козаків, які знаходяться в військових походах, на форпостах та вдома від 5 січня 1735 р. [31, арк. 47], відомості про присягу імператриці козаків та духовенства Київського полку в 1741 – 1742 рр. [32, арк. 7], відомості про освіту полкової сотенної старшини 1757 р. [33, арк. 21], відомість 1775 р. про службовців Київського полку з вказівкою часу вступу на службу, чини, участь в походах, кількість підданих [34, арк. 79], відомість 12 червня 1776 р. про полкову старшину Київського полка з вказівкою кількості кріпаків [35, арк. 126], про виборних козаків полків Лівобережної України 1776 р. [36, арк. 24], 1779 р. про службовців Київського полку з вказівкою про проходження служби, їх майнового і сімейного стану [37, арк. 54], відомість полкової канцелярії про чиновників, полкову і сотенну старшину у травні 1772 р. [38, арк. 89], Київської полкової рахункової комісії і полкової канцелярії про майновий стан службовців полку у 1774 р. [39, арк. 15], про кількість населених пунктів, населення, дворів і хат у Київському полку, прислана Малоросійською колегією до комісії управління полками у 1779 [40, арк. 56], бобровицьких сотенних зборщиків до Київського полкового правління про кількість зібраного військового податку з шинків за січень – квітень 1751 р. [41, арк. 14], про кількість посполитих, міщан і підсусідків у Носівській, Кобижській та Бобровицькій сотнях Київського полка за 1751 р.¹ [42, арк. 32].

Переписи і реєстри представлені, в першу чергу, реєстром Київського полку 1649 р. У 1933 р. В.Романовський опублікував перепис 1666 р., до якого включені Ніжинщина, Переяславщина, Прилуччина, Київщина [43, арк. 77].

Серед архівних документів фонду 51 ЦДІА України опрацьовані матеріали ревізії Київського полку 1737 р. що дало змогу виявити важливі статистичні дані стосовно чисельності

.....

козацького населення кожної сотні полку та його участі у військових походах. Матеріали ревізій дозволили зробити висновки відносно структурного та адміністративно-територіального устрою полку у XVIII ст. Ця ревізія заслуговує на публікацію, зараз з ревізій опублікований лише реєстр Носівської сотні. Вдалося виявити та ввести до наукового обігу ревізію Козелецької сотні 1764 р. Реєстр генеральної та полкової старшини Лівобережної України. Листопад 1742 р. [44, арк. 60].

Серед описів першочергове значення для історії Київського полку мають Генеральне слідство про маєтності, Румянцевський опис, опис Київського і Чернігівського намісництва. На жаль, М.Василенко опублікував Генеральне слідство про маєтності без додатків документів, які підтверджують право на володіння. Збірник цих документів знаходиться в ІР НБУ [45, арк. 11].

Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. (Фонд 57 ЦДІА) має 10 справ стосовно Київського полку. Активно використовувалися попередниками справи з описом Козельця, Гоголева, Бориспіля, Кобижчі, Остра. На черзі дня дослідження описів Носівки, Морова, Мрина, Олишівки, Бобровиці [46, арк. 32].

До такої групи джерел як журнали відносяться переказ В.Шевчука діаріуша ГВК 1722 – 1723 рр., «Книга записи расхода денежной казны Гоголевской сотней на приобретение фуража для лошадей сербской команды генерал – майора Хорвата. 1753» [47, арк. 16].

Інформаційно-публікаторський вид джерел складають свідчення, екстракти, бачення, об'яви, премеморії, вимоги, повідомлення.

Серед свідчень вичленимо найбільш цінні: «Записка подьячего Григория Богданова, посланого гонцом из Москвы к гетьману Богдану Хмельницкому, о виденном и слышанном в Южной Руси» в серпні 1651 р., «Статейный список дьяка Василя Михайлова Кикина» 1658.08.–10.09., «Статейный список пребывания в Нежине и в Переяславле дворянина Федора Протасьева. август 1661 р.», «Распросные речи бывшего полковника Київського Василя Дворецкого, бывшего в плену в Чигирине 23 мая 1669 р.» [48, арк. 47].

З бачень виділяється «Предложения казацкой старшины на Переяславскую раду» 1659 р. [49, арк. 29].

Для періоду національно-визвольної війни виключне значення мають козацькі конфесати, яких особливо багато опублікував відомий джерелознавець Ю.Мицик [50, арк. 38] і які можемо віднести до повідомлень.

Наративні джерела представлені літературно-публіцистичним твором В.Дворецького. «Видатні пам'ятки української публіцистики другої половини XVII ст. створила особа з оточення київського полковника Василя Дворецького (можливо, це був він сам або ж його син, остерський сотник Іван)» [51, с. 159]. «В.Дворецький створив перший розгорнутий історичний твір штибу так званих козацьких літописців, давши огляд військово-політичної історії України головним чином XVII ст.»¹⁵², с. 324].

Збереглися окремі листи XVIII ст.: Федора Вольського до полковника стародубського, Миколи Ханенка Петру Ханенку 1729 р. [53, с. 132], «Письмо Танского И. в канцелярию о споре за наследственное имущество с вдовой брата Київського полковника Танского Михайла Софией. 1749» [54, с. 213].

Важливе значення для написання дисертації мали так звані «сказки о службе» – своєрідні послужні списки автобіографічного характеру, що подавалися свого часу козацькою старшиною до ГВК. Вони характеризують участь старшини Київського полку у воєнних кампаніях Російської імперії XVIII ст. У «Сказках» 1761–1762 р., які збиралися за вказівкою генерального осавула Журавки, присутні вікові показники. Вони дозволяють визначити у якому віці вступали в службу, які чини у якому віці отримували. Так, козак Козелецької сотні Київського полку Парфен Набок службу розпочав 1715 р. у 19 років курінним отаманом і абшитовий був значковим товаришем у 56 років [55, с. 159]. Іван Савенко розпочав службу у 1724 р. у віці 26 років, у 44 став значковим товаришем і у 55 був абшитований [56]. «Сказка» абшитованого значкового товариша Василя Прийми, в якій він розповідав про участь діда Кирила у походах до Самари і Очакова [57, арк. 105], отамана городского моровського Луки Зорича [58, арк. 37]. Військовий товариш Іван Александрович у «сказці» згадував, як у 1744 р. згідно указу ГВК лагодив мости і гаті на тракті київському у команді хорунжого генерального Ханенка [59, арк. 65], військовий канцелярист Семен Бузановський «с 1735 по окончанія 1737 годов найдовался по определению генеральной канцелярии у конвоировании главной артиллерии, в заготовлении артиллерийским лошадям фуража от Киева до Сум» [60, арк. 114]. Надають «сказки» інформацію і про стан здоров'я. У 1736 р. Павло Наливайко з Носівської

сотні Київського полку був у кримському поході в команді полкового осавула Остапа Гречки і «ранено голову и плече». 44-річний абшитований значковий товариш Тихон Борсук засвідчив, що у нього «сломя костей»⁶¹, арк. 24].

Серед церковної документації з фонду № 990 «Переяславско-Бориспольская духовная концистория» збереглися «Исповедальные росписи церквей Бориспольской протопопии за 1751 г.» [62, арк. 51], «Исповедальные росписи церквей Бориспольской протопопии 1759 г.» [63 арк. 88], «Метрическая книга г. Гоголева 1780 г.» [64, арк. 12]. В.Кривошея навів 19 поминальних рядів найвідоміших козацько-старшинських родин полку, записаних у синодиках 3 монастирів.

Джерельний аналіз дає можливість зробити висновок про те, що надійним джерелом є судові та маєткові документи. З наративних же джерел найбільшу увагу привертає листування, «сказки», в меншій мірі – літописи.

Таким чином, охарактеризована вище джерельна база відзначається різноманітністю і дає можливість вирішити поставлені в дисертаційному дослідженні завдання комплексного дослідження місця Київського полку в суспільно-політичній історії козацько-гетьманської держави. Прагнучи спертись на повноту фактів, автор використав всі наведені вище групи джерел, здійснивши перехрестне співставлення їх даних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мицик Ю.А. Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – К., 2007. – 672 с.
2. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії. До 100 – річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича / За ред Л.Зашкільняка та М.Крикуна. – Львів, 1998. – 476 с.
3. Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / Упорядкування В.Ринсевича. – К., 2008. – 657 с.
4. Швидько Р.К. Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії міст Гетьманщини другої половини XVII-XVIII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – 572 с.
5. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 642. – 143 Арк.
6. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 454.
7. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 234.
8. Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657 / І.Крип'якевич, І.Бутич (упоряд.); В.Смолій та ін. (ред.кол.); НАН України, Інститут історії України. – К.: «Альтернативи», 1998. – 383 с. + додатки. З документації гетьмана Івана Скоропадського / Підготовка до друку і передмова Ю.Мицика // Сіверянський літопис. – 1997. -№ 6. –С.66-71; Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарнавського / Підготував до друку та передмова І.Ситого // Сіверянський літопис. – 1998. -№ 1. –С.83-90; № 2. –С.31-46; № 3. – С.72-84; № 4. –С.37-58; № 5. – С.67-82; № 6. –С.62-85. Ринсевич В. Полковничі універсали другої половини XVII ст. за колекцією О.М.Лазаревського // Наукові записки. Збірник наукових праць молодих вчених і аспірантів / Інститут української архівології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. - К., 1999. -Т.IV. - С.5-27; Стороженко Н.В. Мельниці в Козельці (універсали XVII в.) // Київська старина. – 1892. - № 3. – С.496-497; Древние записки Малороссийского Подскарбия Якова Марковича. 1716-1745. – М., 1853.-Т.I.-III.; 1913.-Т.IV; Маркович Я.Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. 1717-1767 р./ Под ред. А.Лазаревского.- К., 1897.-Ч.1-3.- 342, 418 с.
9. ЦДІАУК. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 11.
10. ЦДІАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 2.
11. Модзалевский В. К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и Лубенскими козаками в 1649-1661 р. // Київська старина.-1906.-Т.92.-Март-апрель.-С.61-68.
12. ЦДІАУК. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.615.
13. ЦДІАУК. – Ф.75. – Оп.1. – Спр.31.
14. ЦДІАУК. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 11.
15. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 35.
16. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 38.
17. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 43.
18. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 44.
19. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 45.
20. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 46.
21. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 47.
22. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 48.

23. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 49.
24. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 50.
25. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 4.
26. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 624.
27. ЦДАУК. – Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 635.
28. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 13.
29. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 71.
30. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 129.
31. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 1.
32. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 2.
33. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 4.
34. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 5.
35. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 6.
36. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 8.
37. ЦДАУК. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 7.
38. ІР НБУ. – Ф. VIII. – № 234.
39. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 4.
40. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 24.
41. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 43.
42. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 54.
43. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 55.
44. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 112.
45. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 557.
46. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 2. – Спр. 18.
47. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 1816.
48. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 1930.
49. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 1972.
50. ЦДАУК. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 2012.
51. Лазаревський А. Черниговская летопись по новому списку. Приложение Коломацкие челобитные // Київська старина. – 1890. – Т. 29. – Ч. IV. – Отд. III. – С. 102 – 110.
52. Акты ЮЗР. – Спб., 1867. – Т. V.
53. Акты ЮЗР. – Спб., 1873. – Т. IV.
54. Акты ЮЗР. – Спб., 1873. – Т. VI.
55. Акты ЮЗР. – Спб., 1867. – Т. V. 56. Реестр всего войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня / Изданные по подлиннику О.М.Бодянским. – М.: Издательство Императорского Общества истории и древностей Российских при Московском университете, 1875. – 337 с.; Реестр Війська Запорізького 1649 року. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
57. ЦДАУК. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 22.
58. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 2239.
59. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 1655.
60. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 14037
61. ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 2240.
62. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 126.
63. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 321.
64. ЦДАУК. – Ф. 990. – Оп. 1. – Спр. 1466.

Іржицкий В.Ю. ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ПОЛКОВ ГЕТМАНЩИНЫ В ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА УКРАИНЫ У Г. КИЕВЕ (НА МАТЕРИАЛАХ КИЕВСКОГО ПОЛКА)

На основе фондов Центрального государственного исторического архива в г. Киеве проанализированы исторические источники к истории изучения казацких полков периода Гетманщины.

Ключевые слова: архив, документы фондов, казацкий полк, Гетманщина, казацкая полковая старшина.

Irzhitsky V.Y. THE ARTICLE IS ANALYZED THE HISTORICAL SOURCES FOR THE HISTORY OF COSSACK REGIMENTS IN THE PERIOD OF HETMANSCHYNA/ THE MATERIAL BASED ON THE CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVE IN KIEV UKRAINE (ON MATERIALS OF THE KIEV REGIMENT)

.....
Based on the Central State Historical Archives in Kiev analyzed historical sources for the history of the Cossack regiments Hetmanate period.

Key words: archives, documents, funds, Cossack regiment, Hetman, Cossack regimental officers.

УДК 002.01:394(477.43/44=840)»18/19»

Т.Р. Соломонова

КНИГА ЯК ЗНАРЯДДЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОЛЯКАМИ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття висвітлює способи використання книги для збереження етнічної ідентичності поляками Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: книга, Поділля, поляки, етнічна ідентичність.

Після поразки повстання 1863 року «польськості» на території колишньої Речі Посполитої оголошується війна. Царський уряд прискорює русифікацію, агресивність якої характеризує те, що існували плани навіть в Королівстві Польському випускати газету польською мовою, але кириличним шрифтом, створити незалежну від Риму католицьку ієрархію, яка підкорювалася б православному начальству, ввести російську мову у католицьке богослужіння, заборонити друкувати молитовники польською мовою [1].

У таких умовах родинне коло мусило заступити польську школу як виховний заклад, офіційне наукове і культурне життя, вільне існування друкованого слова. Сьогодні невідомо, якими були програми домашнього патріотичного виховання та навчання, які теми в них переважали, якими методами, за допомогою яких символів і предметів це робилося. Мабуть, найкраще про це розповіли б свідки та учасники цих процесів. Але, безперечно, на книгу було покладено неабияку відповідальність. Адже книга, як і усна традиція, була основним тогочасним каналом передачі інформації, але мала ширші хронологічні та просторові можливості. Метою даної публікації є висвітлення способів використання книги для збереження етнічної ідентичності поляками Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливістю пропонованого матеріалу є те, що книгознавці в етнічному аспекті традиційно досліджують мову друку та читання, а етнологи звикли вивчати етнічність через прояви матеріальної та духовної культури етносу, залишаючи поза увагою масову та елітарну культуру. Проте з кінця ХХ ст. бібліотекознавці плідно працюють над такою науковою дисципліною як етнічне бібліотекознавство [2], а книгознавці звернулися до вивчення книги як семіотичної системи [3; 4]. Отже» фундамент теоретичного дослідження закладений, але пропонований аспект наукового студювання є новим і досі не висвітленим.

Джерельною базою дослідження є книжковий фонд відділу рідкісних і цінних видань (далі РіЦ) Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва, де зберігаються рештки націоналізованих під час Української революції бібліотек польської родової шляхти та інтелігенції – представників вільних професій. Чимало корисної інформації про повсякденне життя ми отримали з мемуарів і щоденників представників польської громади Поділля (А. Залеської [5], П. Маньковського [6], с. Стемповського [7], Т. Бобровського [8]).

Уже в першій половині ХІХ ст. польська громада усвідомлювала значення книги для маркування «польськості». Невипадково Ю.-І. Крашевський у книзі «Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budżaku» (1845-1846), оглянувши у Тульчині бібліотеку Потоцьких, зауважив про відсутність патріотизму в цій родині, адже жодної польської книги він не побачив [9].

Для досліджуваного періоду характерне втягування поляків у загальноросійське життя, втрата традиційної соціальної структури спільноти (втрата значною частиною шляхтичів свого статусу), що сприяло їхній поступовій асиміляції серед місцевого населення. Відповідно, зміст інформації переданої усною традицією в контексті етнічної ідентичності збіднювався, тому на книгу покладалися певні сподівання.

Читання польськомовної літератури і формування бібліотеки ставало основним способом боротьби з русифікацією. Уже з дитинства дітей привчали до рідного слова. Вони мали власні маленькі молитовнички. У заможних родин для них формували книжкові збірочки, що відповідали віковим вимогам, виписували з Варшави дитячі журнали, такі як «Przyjciela